

ISSN 0352-5716 | UDC 93/99(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ИСТОРИЈУ

84

НОВИ САД
2012

САДРЖАЈ
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Ненад Урић, <i>Пићање реформи и усџанка у Турској с посебним осврћом на делатносћ Српско-босанског одбора и руских словенофила (1860–1861)</i> – Issue of Reforms and Uprising in Turkey with a Special Review on the Activities of the Serbian-Bosnian Board and Russian Slavophiles (1860–1861)	7
Горан Ж. Комар, <i>Манасџир Рождества Пресвете Богородице (Појџланина) у Раџишчевини код Херцег Новог</i> – Monastery of the Nativity of the Blessed Virgin Mary (Potplanina) in Ratiševina near Herceg Novi	47
Мр Урош Татић, <i>Покушаж усџосџављања џрговинских и џривредних веза између Француске и Србије (1858–1868)</i> – Attempt at Establishing Trade and Economic Relations between France and Serbia (1858–1868)	63
Иван Ристић, <i>Никола Паџић и Буџари (џенеза идеолошких и џолиџичких сџавова)</i> – Nikola Pašić and the Bulgarians (Genesis of Ideological and Political Standpoints)	87

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Др Владан С. Гавриловић, <i>Прилог исџорији манасџира Раковца</i> – A Contribution to the History of the Rakovac Monastery	111
Урош Станковић, <i>Павле Сџаматовић у Српском народном џокрећу</i> – Pavle Stamatović in the Serbian National Movement	119
Академик Василије Ђ. Крестић, <i>Трговачки џромей на царинарницама између Србије и Аусџроуџарске 1867. џодине</i> – Trade Turnover in Customs Houses between Serbia and Austria-Hungary in 1867	135
Др Владан Ж. Јовановић, <i>Кулџурно-џросветна мисџа Радослава Груџића у Скопљу 1920–1937</i> – Cultural-Educational Mission of Radoslav Grujić in Skopje 1920–1937	143

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Мр М а р а Ш о в љ а к о в: Гојко Маловић, <i>Сеоба у Мајцицу – књ. I Ойџирање Срба у Мађарску 1920–1931</i> ; књ. II <i>Сџисак срџских ойџанаџа у Мађарској 1920–1931</i> – Gojko Malović, <i>Movement to Native Country</i> , vol. I, <i>Opting of the Serbs for Hungary 1920–1931</i> , vol. II, <i>List of Serbian optants in Hungary 1920–1931</i>	155
Мр М и х а е л А н т о л о в и ћ: Anna von der Goltz, <i>Hindenburg: power, myth and the rise of the Nazis</i> – Anna von der Goltz, <i>Hindenburg: моћ, миџ и успон нациста</i>	158
Др Љ у б о м и р к а К р к љ у ш, <i>Уџуџсиџво за ауџоре</i>	163

Владан Ж. Јовановић

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА МИСИЈА РАДОСЛАВА ГРУЈИЋА У СКОПЉУ 1920–1937.

САЖЕТАК: У тексту се обрађује „скопска фаза“ др Радослава М. Грујића, током које је у континуитету исплео мрежу научних и културних установа у средишту Повардарја, артикулишући рад скопских професора и научних радника. Поред Филозофског факултета, Грујић је с пуно ентузијазма учествовао у оснивању Скопског научног друштва и Музеја Јужне Србије, истовремено објављујући своје научне радове.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Радослав М. Грујић, Скопље, Македонија, Филозофски факултет у Скопљу, Скопско научно друштво, Музеј Јужне Србије.

Један од кључних проблема интеграције Македоније и Старе Србије у српску, потом југословенску државу,¹ били су културна, економска и цивилизацијска запуштеност тог, геостратешки важног, али демографски нестабилног простора. Феудално наслеђе, политичка растрзаност етничко-верског конгломерата, последице ратне пустоши и њени рецидиви (комитски и качачки оружани покрет) представљали су крајње незгодан амбијент за спровођење политике Краљевине СХС, која ни сама још није била консолидована. Поврх свега, у покрајини је живело скоро 84% неписменог становништва².

Неспретна политика Краљевине СХС у основном школству чије је финансирање препуштено сиромашним и незаинтересованим општинама, неефикасност 18 средњих школа у којима је свега 11% наставника имало професорско звање³ и проблематичан рад учитељских школа у Скопљу и Прилепу, били су сигнал да се питање просветне политике мора озбиљније третирати. Уз гласове упозорења – да се области у којима се очекују благодети културног развоја не смеју оптерећивати „сурогатима културе“⁴,

---

¹ Области Вардарске Македоније, Косова, Метохије и Новопазарског санџака третиране су у званичној југословенској администрацији као јединствено политичко, привредно и правно подручје, тј. као „историјска покрајина Јужна Србија“. Више о томе: *Vladan Jovanović, Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929 (Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS)*, Beograd 2002.

² *Statistički godišnjak za 1929. godinu*, knj. I, Beograd 1932, 78–79.

³ *Godišnjak srednjih škola Kraljevine SHS za 1921/22. godinu*, Beograd 1923, 8–14.

⁴ *Milivoje Pavlović, „Kulturni problemi Južne Srbije“*, *Južna Srbija*, Savez sokola Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1937, 97.

поведена је дебата о путевима „националног уздицања Југа“, тј. о моделима стручне супервизије културне и националне политике. Том циљу је требало да послужи оснивање одговарајућих установа највишег ранга и професионални ангажман научних ауторитета какви су били Јован Цвијић, Глиша Елезовић, Тихомир Ђорђевић, Бранислав Нушић, Александар Белић, Војислав Радовановић, али и Радослав М. Грујић.

ИЗ БИОГРАФИЈЕ

Грујић је рођен 29. јуна 1878. у Земуну где је његов отац Милош радио као учитељ. Ту је завршио основну школу (1888) и реалну гимназију (1895), а по завршетку Богословије у Сремским Карловцима (1899) рукоположен је за парохијског помоћника проте Димитрија Руварца при Храму Свете Тројице у Земуну. После положеног професорског испита (1900) и стручног парохијског испита (1901), допунио је матуру гимназијским предметима и исте године (1904) постао професор-катихета у бјеловарској гимназији, где је радио до 1914. године. Грујић је 1905. постао и члан Епархијске конзисторије у Пакрацу.⁵

Велика гимназија у Бјеловару, у којој је Грујић предавао веронауку, састојала се из два одељења у којима су одвојено учили мушкарци-католици, док су у другом одељењу били Срби, Јевреји и девојчице. Према сведочењу Јованке Хрваћанин, која је у то доба похађала гимназију, Грујић је имао обичај да је исповеда „мимо православног обичаја“⁶ У току свог десетогодишњег рада у Бјеловару, Грујић је завршио права у Бечу (1908) и Филозофски факултет у Загребу (1911), где је 1919. промовисан за доктора филозофије, а 1912. постао је конзерватор Земаљског поверенства у Загребу. Од 69 дела, колико их је написао за свега седам година, треба поменути „Апологију српског народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележја“ (1909), која је настала као одговор државном тужиоцу на оптужницу против Срба на тзв. „велеиздајничком процесу“⁷ Септембра 1914. Грујић је и сам затворен под оптужбом велеиздаје, да би априла 1915. био пуштен из затвора и време до јуна провео у кућном притвору, када је по казни премештен у Госпић. После двогодишњег рада у тамошњој гимназији поново је враћен у Бјеловар.

Марта 1919. Грујић је постао професор Друге мушке гимназије у Београду, а јуна исте године и професор београдске Богословије Св. Саве. На том положају затекао га је избор за професора националне историје на Филозофском факултету у Скопљу, у чијем је оснивању 1920. активно учествовао. Радослав Грујић је у Скопљу провео 17 најплоднијих година свог живота: као професор и један од организатора рада тамошњег Филозофског факултета а у два наврата и његов декан (1930–1933. и 1935–1937); оснивач Скопског

⁵ Мита Костић, „In memoriam: Д-р Радослав Грујић“, *Историјски часопис*, књ. VI, Београд 1956, 259; *Енциклопедија српске историографије*, Београд 1997, 336; *Лексикон њасца Јуџославије*, том II, Матица српска, Нови Сад 1979, 318.

⁶ Драгољуб С. Игњатовић, *Са њисцима и о њисцима међурајним*, Београд 1992, 91.

⁷ *Енциклопедија српске историографије*, 336.

научног друштва и његов председник (1921–1937); оснивач и уредник *Гласника Скојског научног друштва* (1925–1937) и *Зборника за историју Јужне Србије и суседних обласи*; оснивач и управник Музеја Јужне Србије (1921–1937); оснивач Дома сиромашних студената Филозофског факултета у Скопљу и председник његовог одбора (1921–1937). Овај импресиван низ функција и титула довољан је повод да се о његовој културној, просветној и научној мисији у Македонији посебно информисемо.

По повратку у Београд 1937. Грујић је основао и уредио Музеј Српске православне цркве радећи као професор историје српске цркве на београдском Теолошком факултету, а фебруара 1939. изабран је за дописног члана САНУ. За време Другог светског рата учествовао је у збрињавању српских избеглица и спашавању реликвија: као представник СПЦ, 1942. године преносио је мошти кнеза Лазара, цара Уроша и кнеза Стефана Штиљановића из фрушкогорских манастира у београдску Саборну цркву. Приликом утврђивања штете причињене фондовима бомбардоване Народне библиотеке, Грујић је био члан стручне комисије за процену. По окончању рата ангажовао се на идентификацији културних споменика који су током рата опљачкани из српских цркава и манастира у НДХ и на њиховом враћању из Загреба у Београд.⁸

Међутим, Грујић се убрзо нашао на листи универзитетских радника који су стављени пред тзв. Судове части. Према списку кажњених наставника, професора и асистената од 19. маја 1945. који је објавила Комисија за обнову универзитета, др Радослав Грујић је „удаљен“ са Универзитета као редовни професор Богословског факултета. Суд части је одлучио да се Грујић пензионише, а одлуком Народног одбора Рејона I од септембра 1945. он је избрисан са списка и „лишен српске националне части“.⁹ Неколико година пред своју смрт Грујић је сву своју заоставштину поклонио Патријаршији, с тим да се оснује посебно одељење Музеја СПЦ које би носило његово име.¹⁰ Умро је 25. маја 1955. на Хвару где је био на одмору и лечењу. Сахрањен је 1. јуна на београдском Новом гробљу, где је патријарх Викентије одржао опело у присуству десет епископа. У организацији СПЦ посмртни остаци Радослава Грујића и његове супруге Милице пренети су 11. новембра 1992. у манастир Гргег.¹¹

ГРУЈИЋЕВО УЧЕШЋЕ У ОСНИВАЊУ И РАДУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У СКОПЉУ

Иако је још 1913. министар посвете Љуба Јовановић предложио краљевској влади оснивање Филозофског факултета у Скопљу, политички след

⁸ Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*, Београд 1975, 516; *Енциклопедија српске историографије*, 337.

⁹ Момчило Митровић, *Изгубљене илузије. Прилози за друштвену историју Србије 1944–1952*, Београд 1997, 116, 136; *Енциклопедија српске историографије*, 337.

¹⁰ Ж. Видак, „Д-р Р. Грујић“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, бр. 11, Нови Сад 1955, 184.

¹¹ Исто, 184; *Енциклопедија српске историографије*, 337.

догађаја је осујетио ту идеју. Након формирања југословенске државе, српски научници и политичари су поново разматрали циљеве, сврху и могући концепт једне такве установе. Када је 1919. године, после преписке министра просвете и Јована Цвијића, ректора Београдског универзитета постало јасно да је идеја о оснивању високе школе у Скопљу пред реализацијом, неколицина јавних радника и научника ставила се држави на располагање. Међу њима су били и двојица војвођанских ентузијаста – др Тихомир Остојић и др Радослав Грујић. Краљевим указом од 2. фебруара 1920. основан је Филозофски факултет у Скопљу, као аутономна установа за задатком да „свестрано испитује Јужну Србију“, али и растерети београдски Филозофски факултет преузимајући „најтежи и најлепши део културно-просветне мисије на Југу“. Време у коме је Факултет настао било је оптерећено општим хаосом у администрацији, па је тако једва пронађена и зграда у коју би могао да се смести. Захваљујући ентузијазму осморице професора, предвођених Остојићем и Грујићем, већ на јесен 1920. били су спремни зграда, намештај и библиотека. Грујић је тада био заменик декана Остојића и цело лето је провео у Скопљу припремајући Факултет за почетак наставе.¹²

Прва предавања у тзв. Идадији (згради Учитељске школе) одржана су 21. децембра 1920. пред око 60 студената, а већ наредне године факултет је премештен у сопствену зграду. Највећи интерес скопских студената владао је за српскохрватски језик и југословенску књижевност, а од 1930. посебно атрактивном показала се група за педагогију, пошто је нови закон дозвољавао свршеним ученицима учитељских школа да студирају педагошке науке. Велика пажња је посвећивана семинарском раду, док су студенти на располагању имали централну факултетску библиотеку са око 60.000 наслова и више семинарских библиотека, за чије је постојање највећим делом био заслужан управо Радослав Грујић.¹³

С обзиром да су око 75–80% од укупног броја студената чиниле студенткиње, Факултет је словио за „женски“. Највећи број их је потицао из чиновничких и трговачких породица из Скопља и других градова покрајине.¹⁴ Међу студентима је било највише чиновничке деце Шумадинаца и Црногораца, али и са Косова, из Пећи, Призрена, битољске и брегалничке области чиме су се стварали „јача узајамност и нивелисање у менталитету, поред јачања здравог националног осећања.“¹⁵ Међутим, нерешено питање смештаја било је препрека бржем увећању броја студената чији су родитељи оклевали да пошаљу децу у скупо Скопље. До 1931. скопски провизорни студентски дом могао је да прими свега двадесетак лица, док је од комфора пружао само „кров над главом и постељу под телом“. Иако је руски архитекта Бељајевски још 1923. направио предрачун за адаптацију једне дрвене куће, одлука Министарства просвете о изградњи новог дома донета је тек крајем 1928. године. Финансијска средства су прикупљена залагањем патријарха Варнаве, бана Лазића и Грујићевог претходника на месту декана

¹² Rudolf Treu, „Skopski Filozofski Fakultet i njegovi studenti“, *Smena. Glasnik jugoslovenskih studenata*, br. 1, Beograd-Zagreb-Ljubljana-Skoplje-Subotica, 1930, 8.

¹³ R. Treu, n. d., 7–9.

¹⁴ *Statisticki godišnjak za 1929. godinu*, knj. I, Beograd 1932, 386–387.

¹⁵ *Меморандум*, 8.

др Милана Прелога, али је камен-темељац положен тек фебруара 1931, када је Грујић постао декан Филозофског факултета. Изградњу су финансирани Банско веће Вардарске бановине, Министарство народног здравља, Министарство просвете и Министарство унутрашњих послова, а помоћ је приложио и краљ Александар.¹⁶ Зидање Дома Краља Петра Ослободиоца започето је септембра исте године а вредност радова је процењена на милион и по динара.¹⁷ Капацитет новог дома био је сто места са заједничким салама, амбулантом и мензом, а само здање је важило за једно од модернијих у читавој југословенској краљевини.¹⁸ Радослав Грујић је још од 1921. био председник Одбора Дома сиромашних студената који се читаву деценију борио за подизање нове зграде. Зато не изненађује чињеница да је нови Дом студената саграђен управо за време његовог првог деканског мандата.

Грујић се посебно заузимао за обезбеђивање државних стипендија којима би се скопски студенти стимулисали. Већ од самог почетка рада Факултет је имао 20 питомаца за „благадејање“ и помоћ коју су примали по 600 динара месечно. Уредно стипендирање је потрајало до 1925, када је држава помагала свега двоје студената, да би гласине о могућем укидању ове установе само отежале даљу исплату помоћи.¹⁹ Студентски стандард био је додатно оптерећен разним таксама на испитне пријаве, дипломе и докторате.²⁰ С друге стране, Министарство просвете је награђивало тзв. светосавске темате које су писали скопски студенти. Обично су награђивани радови из националне историје, филологије и етнографије. Поред државних стипендија и светосавских новчаних награда, скопски студенти су имали прилику да од 1927. добију златни прстен којим је Главни одбор Друштва Св. Саве награђивао најуспешнијег студента Филозофског факултета.²¹

Неки од студената били су мишљења да је при Факултету неопходно основати удружење које је, поред бављења студентским стандардом, требало да има и више циљеве: описмењавање становништва, испитивање „уметничке душе народне“, васпитавање омладине у „ведром и јасном национализму“. Већ новембра 1927. на Филозофском факултету је основано академско певачко друштво „Обилић“, састављено од трећине свих скопских студената, које је од 1930. било под патронатом престолонаследника Петра Карађорђевића.²²

Радослав Грујић је, као декан Филозофског факултета, био на челу организације прославе десетогодишњице Факултета 1. фебруара 1931. којој су присуствовале бројне угледне званице: командант армије Милан Недић, Божа Максимовић у име Министарства просвете, бан Живојин Лазивић, конзуларни кор и делегати са Београдског универзитета. Отворивши свечану седницу Грујић је изложио значај прославе, указујући на све препреке и

¹⁶ АЈ, 66-158-431, писмо др Миливоја Павловића Министарству просвете; Ivanka Popović, „Desetogodišnjica Skopskog filozofskog fakulteta“, *Smena*, februar-mart 1931, 66.

¹⁷ *Smena*, бр. 5-6, 1931, 29.

¹⁸ Живко Топаловић, *Привредни проблеми Југа*, Београд 1927, 42.

¹⁹ АЈ, 66-158-431.

²⁰ *Закон о таксама за школске и црквене власти*, Београд 1927, 289.

²¹ АЈ, 66-158-431, п. бр. 14127, од 17. октобра 1927.

²² Т. Pandilović, „Akademska omladina Južne Srbije“, *Smena*, februar-mart 1931, 10-11; „Akademska pevačko društvo Obilić u Skoplju“, *Smena*, februar-mart 1931, 58.

незгоде које су јој претходиле. Уз неизоставну причу о значају Скопља и „Јужне Србије“ за културу и напредак, он је нагласио да је 1931. порасло интересовање студената за бављење науком, што се видело и према броју темата који су конкурисали за светосавску награду. Са жаљењем је закључио да нису сви вредни радови могли бити награђени па је позвао свог колегу професора Банашевића да прочита извештај о награђеним и похваљеним радовима. Из списка награђених радова можемо наслутити и Грујићеве критерије пошто је предводио комисију за оцењивање писаних састава. Готово апсолутан приоритет имале су теме везане за етнографска и лингвистичка истраживања „Јужне Србије“, народне обичаје и веровања тамошњег становништва. Грујић је том приликом указао окупљеним студентима на деликатност и тежину наставничког позива који је био пред њима.²³ Сходно свом научном и педагошком ауторитету али и функцији декана коју је обављао, Грујић је имао велики утицај на избор и запошљавање факултетског наставног особља. Кроз Филозофски факултет у Скопљу прошла су многа значајна имена тадашње науке и културе: Грга Новак, Атанасије Урошевић, Сима Тројановић, Тихомир Остојић, Првош Сланкаменац, Миленко Филиповић, Михајло Стевановић, Перо Слијепчевић, Грегор Чремошник, Ђиро Трухелка, Василије Ђерић, Душан Недељковић, Никола Банашевић, Светозар Радојчић и многи други.²⁴

Као што је већ поменуто, гласине о могућем затварању Факултета допринеле су смањењу броја заинтересованих студената већ од 1925. године. Стога је Савет Филозофског факултета крајем марта 1928. предложио Министарству просвете да укине стипендије на београдском и загребачком универзитету за све научне групе које су постојале у Скопљу. Тиме је требало подстаћи долазак студената из северозападних крајева земље и „вештачки подићи број слушалаца“.²⁵ Уместо подршке, из Београда су стизала правдања да понестaje финансијских средстава за скопски факултет, па је претила реална опасност да се он преко ноћи укине. Отпор професора и научних радника био је у почетку спонтан, али убрзо и организован. Од јануара 1933. алармирана је јавност у читавој Вардарској бановини, па су уследили састанци најважнијих установа, од скопске општине и трговачко-индустријске коморе, до струковних удружења адвоката, инжењера и учитеља. Уследила су писма подршке и резолуције, као и предлози да се спорна сума, због које је следило гашење Филозофског факултета, сакупи између самих привредника. Постојала је бојазан да ће се по инерцији угасити и Музеј Јужне Србије. У резолуцијама је истицан значај географских и етнографских истраживачких резултата које су скопски професори преточили у више корисних публикација, промовишући туристичке предности Повардарја и пред западноевропском јавношћу. Соколске и омладинске организације Вардарске бановине биле су нарочито гласне у захтевима да се сачува Филозофски факултет, истичући да би његовим гашењем тамошња школска омладина изгубила свој „морални и културни ослонац“.²⁶ Овакви

²³ I. Popović, n. d., 65–66.

²⁴ Milosav Janićijević, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984, 283.

²⁵ AJ, 66-158-431.

²⁶ *Меморандум*, 22–39.

захтеви и резолуције ишли су директно председнику Министарског савета, а криза је некако превазиђена.

СКОПСКО НАУЧНО ДРУШТВО, МУЗЕЈ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ И ДРУГЕ КУЛТУРНЕ УСТАНОВЕ

Сходно материјалним могућностима Филозофског факултета и објективним околностима, Грујић се потрудио да каналише индивидуални научни рад својих наставника и институционализује га. Његова акција је резултирала 1921. године оснивањем Скопског научног друштва (СНД) чији је циљ било „научно испитивање Јужне Србије у свим правцима“. После позива министра-председника да му се разјасне циљеви и потребе СНД, Радослав Грујић је средином фебруара 1923. детаљно изложио ситуацију: главни задатак Друштва био је да се „највишим просветним средствима делује на што здравији и што бржи културно-национални препорођај ових наших старих, класичних области“. Да би тај задатак остварило, Друштво је, према Грујићевим речима, морало да „научним методама, у слици и речи фиксира целокупно стање материјалне и духовне културе у овим областима у доба када смо их ослободили, да би на тај начин и потоњим генерацијама нашим и целома културном човечанству пружио могућност, да се што очигледније и поузданије увере о културним напорима, што их ми имамо да уложимо за препорођај ове тако важне области наше, како за културну, тако и политичку будућност нашега народа“.²⁷ Под Грујићевом супервизијом Друштво је започело израду монографије „Скопље и његове области“, као и приређивање научно-популарних предавања. Ипак, како је финансијска основа била све неизвеснија и недовољна за реализацију прокламованих циљева, Грујић је формулисао седам захтева и проследио их министарствима. Он је тражио сталну годишњу субвенцију за СНД и Музеј Јужне Србије, подршку у стручним кадровима, неколико објеката за смештај експоната и њихов бесплатан транспорт, као и новац за акцију враћања старих и ретких предмета које су бугарски окупатори однели у Софију.²⁸ Скопско научно друштво је од 1924. издавало *Гласник СНД* у коме су штампани радови професора скопског факултета из области историје, географије, етнографије, филологије и природних наука.²⁹ Македонска историографија била је мишљења, да је уз часне изузетке, циљ сарадника овог гласила било „доказивање српског карактера Македоније“.³⁰

Како је простор Македоније био богат налазиштима античке културе, прикупљање вредних археолошких остатака је такође требало институционализовати. Поступање сеоског становништва из Повардарја према пронађеним предметима само је оправдавало ту потребу. Наиме, гајећи култ према старинама за које се претпостављало да имају магијску моћ, мештани су античке остатке користили у верске сврхе по црквама и гробљима, али

²⁷ АЈ, 66-331-560, Писмо Р. Грујића од 16. фебруара 1923.

²⁸ Исто.

²⁹ *Меморандум*, 10–11.

³⁰ *Историја на македонскиот народ*, кн. III, Скопје 1969, 57.

и као декоративне детаље, грађевински материјал или посуђе за чување хране!³¹

Професор Грујић је био идејни и организациони утемељивач Музеја Јужне Србије, мада су се ретки гласови о потреби оснивања такве установе могли чути још у првој половини 1919. године. Историјско-археолошки музеј у Скопљу је већ 1923. започео прикупљање експоната, при чему су још од 1919, на предлог тадашњег министра просвете Љубе Давидовића, управници школа и гимназија организовали прикупљање старина предајући их тзв. старинарским одборима, до оснивања музеја.³² Управа ове младе културне установе имала је проблема са смештајем експоната због чега је професор Грујић затражио од министра просвете пространију зграду за музеј и лапидаријум. У писму из марта 1923. Грујић је потврдио да се развој Историјско-археолошког музеја ослањао превасходно на приватну помоћ, те је молио да држава обезбеди макар транспорт пронађених експоната из удаљених крајева покрајине у Скопље. Истовремено је упозоравао да би утовар, транспорт и истовар експоната требало да буду под надзором стручне особе.³³

У неколико наврата Радослав Грујић је тражио повећање државних кредита који су се показали недовољним за рад Музеја који је упошљавао неколико хонорарних и сталних службеника. Професор Грујић је радио као хонорарни кустос и управник. Музеј је поседовао сопствену библиотеку, а позамашна сума је трошена на путовања, транспорт експоната, ископавања, куповину археолошких објеката, нумизматичких збирки и старих рукописа, али и фотографисање, конзервирање и заштиту споменика. Након што је 1925. известио Министарство просвете да се у софијском музеју налази неколико експоната отетих у време рата из Скопља, Охрида и Призрена, одобрен му је пут у бугарску престоницу. Софијски музеј је без поговора вратио тражене експонате.³⁴ У оквиру Музеја Јужне Србије (како је временом прозван) отворено је и зоолошко одељење, потом Зоолошки музеј који је од 1927. био отворен за публику, а финансиран је искључиво од добровољних прилога и скопске општине. Музеј Јужне Србије је 1929. имао још три одељења: историјско-археолошко, етнографско-антропогеографско и геолошко-петрографско одељење.³⁵

Сматрајући да се скопски „реон културног зрачења“ простирао од Санцака и Црне Горе до југоисточних и јужних граница Краљевине, наставници Филозофског факултета су били активни и у управама Народне одбране, јадранске страже, Сокола, певачких и хуманитарних друштава, Француског клуба, Југословенско-чехословачке лиге, „Јефимије“, Географског друштва итд.³⁶ Делатност професора Грујића приметна је и у стварању Друштва за

³¹ Војислав С. Радовановић, „Народно опхођење према старинама у Јужној Србији“, *Јужни преглед*, бр. 9, Скопље 1928, 386–406.

³² АЈ, 66-331-560, п. бр. 12244/19.

³³ АЈ, 66-331-560, п. бр. 1680, Писмо Р. Грујића Министарству просвете од 6. марта 1923.

³⁴ АЈ, 66-331-560, бр. 6474/25.

³⁵ АЈ, 66-331-560, бр. 20588/28, п. бр. 11478/29.

³⁶ *Меморандум*, стр. 9–10.

унапређење туризма у Јужној Србији (1928) које се на маркетиншкој, али и научној основи бавило промоцијом природних лепота и културно-историјских знаменитости Југа, превасходно страном јавности. Грујић је директно руководио израдом неких публикација,³⁷ а 1929. је затражио државну помоћ ради откупа 15 акција београдског друштва *Лујиник* које је критиковао што, упркос монополу, не чини ништа за унапређење туризма на југу.³⁸

Грујићев друштвени ангажман био је запажен и током отварања Народног универзитета у Скопљу. Већ крајем 1920. професори са скопског факултета и учитељске школе почели су да држе бесплатна предавања за грађанство, а услед великог интересовања, популарна предавања су од школске 1923/24. године држана редовно. Крајем 1925. основан је први акциони одбор који је одлучио да се делатност Универзитета прошири на техничке и природне науке, а да се предавања убудуће изводе у згради Просветног дома.³⁹ Овога пута посетиоци су морали плаћати улазнице како би се покрили путни трошкови и хонорари предавача, као и штампање предавања. За свега три године одржано је 76 предавања при чему је просечан број посетилаца био близу сто заинтересованих Скопљанаца. Организатори Народног универзитета су ускоро почели приређивати књижевне и музичке вечери, трудећи се да одрже ритам посредством помоћи разних државних институција.⁴⁰

Радослав Грујић је често долазио у контакт са особљем Државног архива у Скопљу, основаног 1926. године. Услед Грујићеве заузетости другим пословима, организацију архива је преузео на себе Делимир Лазаревић, који је дуго година био његов управник.⁴¹ Када је 1929. Министарство просвете наложило Архиву да сву сачувану грађу бугарских агената и конзула из периода 1902–1912. преда Министарству иностраних дела, Грујић је заједно са својим колегом др Митом Костићем сачињавао комисију која је пописала грађу. Записник о примопредаји 152 архивске јединице носио је и његов потпис.⁴²

ГРУЈИЋЕВА НАУЧНА ПРОДУКЦИЈА У СКОПЉУ

Као што је већ речено, Грујић је у Скопљу провео пуних 17 година свог живота. Ако посматрамо његов научни опус из претходног периода (до 1920. године), приметимо да је првих година свога боравка у Јужној Србији објавио далеко мањи број стручних радова. Његов свестрани ангажман

³⁷ *Јужна Србија и Скопље-Охрид-Битољ*, Каталог туристичког друштва Југ, Скопље 1936.

³⁸ АЈ, Фонд Министарства трговине и индустрије (65), фасц. 1026, арх. јед. 1944, док. бр. 4693/28, 27054/28.

³⁹ Александар Илиевски, „Основањето и дејноста на Народниот универзитет во Скопје меѓу двете светски војни“, *Гласник ИНИ*, бр. 2–3, Скопје 1979, 158–159.

⁴⁰ *Извештај о раду Народног универзитета у Скопљу и Јужној Србији 1923–1928*, Скопље 1928, 5–15.

⁴¹ АЈ, 66-336-571.

⁴² Nedžad Jašar, „Državna arhiva NR Makedonije 1926–1951“, *Arhivist*, sv. 2, Beograd 1954, 93.

око организације Филозофског факултета, Скопског научног друштва и Музеја Лужне Србије, свакако је утицао на квантитативни пад публикованих текстова.

Током 1920. Грујић је ипак успео да објави двотомну „Историју хришћанске цркве“, док је наредна година протекла без иједног рада. Већ 1922. видимо да Грујић није седео скрштених руку: један текст о насељавању Срба и Хрвата у Штајерску, неколико чланака о српској цркви и старом Скопљу, као и рад о сељаштву у старој српској држави, показали су да је Грујић, и поред наведених обавеза, успевао да одржи континуитет из времена пре Првог светског рата. Наредне две године Грујић је објавио пет радова о српској средњовековној држави (о просветним институцијама, црквеном појању и топографији хиландарских метоха) и један о Скопском научном друштву. Наредну, 1925. годину, Грујић је посветио раду на Станојевићевој „Народној енциклопедији СХС“, урадивши преко десет енциклопедијских одредница. Наравно, његова преокупација средњовековном црквеном историјом и даље је давала резултате кроз објављивање чланака о црквеним властелинствима. Од 1926. Грујић се често појављује у тек основаном *Гласнику Скојског научног друштва* обрађујући теме које је актуелизовао његов паралелни рад у Музеју (нпр. о гробу цара Душана и његове мајке Теодоре, а у вези са одношењем надгробних плоча од стране бугарске војске). Црквена тематика Грујићевих радова од 1927. се полако претаче са рада у „Народној енциклопедији СХС“ на садржај *Гласника Скојског научног друштва*, а од 1928. и *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*. Исте године (1928) Грујић активно ради на четвртном тому Станојевићеве енциклопедије, док је 1929. једна од најплоднијих година у његовој научној каријери: само у *Гласнику Историјског друштва у Новом Саду* објавио је десет текстова верске проблематике. У то доба, Грујић публикује своје текстове и у *Књижевном северу*, *Нашем селу* и *Гласнику Скојског научног друштва*.⁴³

Време од 1930 до 1933. Грујић је провео као декан Филозофског факултета, али је наставио да пише несмањеним интензитетом. Током 1930. он почиње да објављује и у *Гласнику Скојског филозофског факултета*, док је у гласницима новосадског Историјског друштва у Новом Саду и Скопског научног друштва публикувао десет радова везаних за историју Срба у Угарској и Хрватској XVIII века. Под теретом деканских обавеза и ангажмана у поменутиим скопским културно-научним институцијама, Грујић је 1931. објавио „свега“ четири рада о пећким патријарсима, карловачким митрополитима и Дубровнику у XVI веку. Наредне две године (1932–1933) Радослав Грујић је и даље био на положају декана скопског факултета, што га није омело у публикавању преко 14 стручних чланака и расправа о православлу и српској властели, скопској области у средњем веку и сл. Паузу између два Грујићева деканска мандата представљала је 1934. година. Тада је из његовог пера изашло 12 радова различитог жанра: од дипломатичких анализа и етнографских прилога, до исцрпних и студиозних радова које је

⁴³ Љубомир Никић, „Библиографија радова д-р Радослава М. Грујића“, Матица српска, *Зборник за орушћивене науке*, бр. 12, Нови Сад, 1955, 113–116.

почео да објављује у календару *Вардар* („Старо српско Скопље“). Поновно ступање Грујића на место декана Филозофског факултета није оставило негативне последице по његов научни рад. Штавише, само у 1935. години објавио је 19 разноврсних текстова које почињу штампати на својим странама и извесни црквени календари и часописи (*Црква, Богословље*). Последње две године Грујићевог боравка у Скопљу (1936–1937) обележило је 16 историографских радова у којима је почео писати и о делатности Скопског научног друштва и садржају његовог *Гласника*, рекапитулирајући тиме удео српских научних радника у просвећивању Јужне Србије.⁴⁴

* * *

При резимирању Грујићевог учешћа и доприноса у просвећивању културно заостале покрајине, каква је била тадашња Јужна Србија, треба апострофирати његове ванредне организационе способности. Вођен инстинктом искусног истраживача и педагога, др Радослав Грујић је у континуитету исплео мрежу научних и културних установа у средишту Повардарја. Он је артикулисао рад факултетских професора и научника, распоредио њихове креативне снаге и основао неколико значајних установа, за чије се материјалне услове лично борио са државном администрацијом.

Чињеница да је Грујић од 1937. па до своје смрти 1955. године, написао око тридесет научних радова искључиво везаних за историју Срба у Хрватској, може се различито тумачити. Креативна засићеност изазвана обавезама у *Гласнику Скопског научног друштва*, *Зборнику за истраживање Јужне Србије* и *Гласнику Скопског филозофског факултета* делимично објашњава такав тематски заокрет. Даље, Грујићев исцрпљујући рад на Станојевићевој четвортомној енциклопедији неизбежно је отупљивао његов научни интелект, мада му је са друге стране помогао да рекапитулира и сажме резултате својих дотадашњих истраживања и стечених знања. Не треба заобићи ни Грујићеве бројне административне обавезе око Факултета, Дома студената, Музеја Јужне Србије, туристичког друштва Југ, Скопског научног друштва, културне секције Народне одбране итд.

На крају треба поменути и његову послератну политичку неподобност која је свакако деловала поразно по његов даљи живот. Након толико година уложеног труда у просвећивање „класичног српског југа“, чување православних храмова и историјских споменика, Грујић је од нове, „народне“ власти доведен у парадоксалан положај – лишен је „српске националне чести“! Јавно понижен и повучен у пензионерску осаму, он се вратио грађи прикупљеној током службовања у Хрватској и наставио да пише о историји тамошњих Срба. Ипак, непосредно пред своју смрт, Радослав Грујић је објавио „Археолошке и историјске белешке из Македоније“ и тиме на симболичан начин оживео успомене на крај у коме је провео непуне две деценије, уложивши невиђену енергију научника-ентузијасте.

⁴⁴ Исто, 116–119; *Енциклопедија српске историографије*, 337; М. Костић, н. д., 260; *Лексикон писаца Југославије*, II, 319; Ж. Видак, н. д., 184–185.

CULTURAL AND EDUCATIONAL MISSION OF
RADOSLAV GRUJIĆ IN SKOPJE, 1920–1937.

by

Vladan Ž. Jovanović

Summary

As a noted Serbian historian and an Orthodox theologian, Radoslav Grujić was a convenient organizer for Yugoslav national affairs in so-called Southern Serbia. He was one of those who established Faculty of Philosophy in Skopje in 1920. A few years later, when he appeared a founder of Skopje Scientific Society and Museum of South Serbia, one could say it was an overt attempt in proving the Serbian character of Macedonia. After the Second World War ended Grujić was expelled from the Belgrade University by Court of Honor, in spite of his sincere commitment to science and the state. His national and educational engagement from 1920 to 1937 resulted in initiation of higher education in Skopje, but also preserving the archaeological heritage in Vardar Macedonia between the two world wars.

Key words: Radoslav M. Grujić, Skopje, Macedonia, Faculty of Philosophy in Skopje, Skopje Scientific Society, Museum of South Serbia.